

УДК 378.013+808.8+410+4.81.42

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТУДЕНТАМИ ФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

Кучерява О.А.

Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

У статті окреслено лінгвометодичні засади концептуального аналізу тексту, визначено його місце і роль у фаховій підготовці студентів філологічних факультетів. Головна увага зосереджена на прийомах концептуального аналізу художнього тексту, на основі яких запропоновано приклади використання лінгвокультурологічних завдань у межах таких навчальних курсів, як «Лінгвістичний аналіз тексту», «Дискурсивний аналіз тексту», «Лінгвокультурологія» тощо.

Ключові слова: концептуальний аналіз тексту, студенти філологічних факультетів, прийоми концептуального аналізу тексту, лінгвокультурологічні завдання.

Постановка проблеми. Як відомо, основною дидактичною одиницею в роботі з формування комунікативної і культурознавчої (етнокультурознавчої) компетенцій студентів філологічних факультетів є текст, а провідним прийомом роботи залишається аналіз тексту. Вибір прийомів і видів аналізу обумовлюється характером умінь, які потрібно сформулювати в студентів на певному етапі навчання.

За нашими спостереженнями, з-поміж основних академічних дисциплін, таких як «Синтак-

сис української мови», «Стилістика української мови», «Культура української мови», «Риторика», що ознайомлюють студентів з окремими положеннями текстолінгвістики, чільне місце продовжує посідати навчальна дисципліна «Лінгвістичний аналіз тексту». Вона покликана поглибити і розширити знання студентів філологічних факультетів про текст, функціонування мовних одиниць у художньому творі. У вибірковій частині навчального плану ВЗО можуть бути запропоновані такі курси, як «Дискурсивний аналіз тек-

сту», «Лінгвокультурологія», «Теорія і практика мовленнєвої комунікації» тощо, які репрезентують новітні підходи до вивчення тексту.

Теоретико-методичні засади лінгвістичного аналізу тексту закладені в працях І. Ковалика, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ, Б.О. Ларіна, Л.О. Новикова, М.М. Шанського та багатьох інших. Традиційно завдання курсу «Лінгвістичний аналіз тексту» полягають «у виробленні навичок системного комплексного лінгвістичного аналізу мовностилістичної структури художнього тексту» [3, с. 3]. Однак на сьогодні з-поміж основних підходів до вивчення тексту особливе місце посідають антропоцентричний (комунікативний) (Ф.С. Бацевич, В.В. Красних, М.Л. Макаров, Т.В. Радзівська, О.О. Селіванова та ін.) і когнітивний напрями (Л.Г. Бабенко, Н.Д. Бурвікова, Т. ван Дейк, Ю.В. Казарін, О.С. Кубрякова, Л.В. Поповська та ін.), які зумовлюють, з одного боку, розширення завдань лінгвістичного аналізу тексту у вищій школі, а з іншого, появу нових його різновидів: філологічного, семантичного, комунікативно-прагматичного, дискурсивного, лінгвокультурологічного, концептуального та інших, кожен з яких є своєрідним кроком у пізнанні психолінгвістичних і когнітивних аспектів мовлення.

Предметом дослідження було обрано концептуальний аналіз тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природно, концептуальний аналіз широко використовують у лексикології і фразеології, а також у когнітивній лінгвістиці, досліджуючи лінгвокультурні концепти (О.С. Кубрякова, В.А. Маслова, З.Д. Попова, Т.В. Радзівська, О.О. Селіванова, Ю.С. Степанов, Й.А. Стернін та інші). За твердженням О.С. Кубрякової, концептуальний аналіз спрямований на виявлення знань про світ [5].

У лінгвістиці тексту концептуальний аналіз допомагає вивчати семантичний (концептуальний) простір художнього твору (Л.Г. Бабенко і Ю.В. Казарін, М.П. Крупа, В.А. Маслова, Л.В. Поповська та інші) і на цій підставі відтворювати «мовну картину світу його автора з позиції когнітивної лінгвістики і лінгвопоетики, спрямованих на вираження ціннісного сприйняття світу» [7, с. 109].

У статті ми поставили за **мету** розкрити лінгвометодичні засади та проілюструвати прийоми концептуального аналізу тексту, визначити його місце і роль у фаховій підготовці студентів філологічних факультетів.

Виклад основного матеріалу. Вибір предмета дослідження був зумовлений появою у лінгвістиці нових підходів до вивчення тексту, з-поміж яких, як зазначалось, виокремлюємо антропоцентричний і когнітивний. Зокрема, Л. В. Поповська підкреслює: «Зародження в кінці ХХ – поч. ХХІ ст. когнітивної лінгвістики призвело до зміни наукової парадигми лінгвістичного аналізу художнього тексту. Напряму аналізу «від структури і семантики мовних засобів до смислу тексту» замінили напрямом «від концепту до смислу тексту» [7, с. 10]. Застосування концептуального аналізу як одного з прийомів вивчення мови художніх творів дозволяє шляхом когнітивного моделювання досліджувати семантичний простір художнього тексту, вивчати індивідуально-авторську картину світу, а на цій підставі – лінгвокультурні концепти, особливості їх репрезен-

тації у тексті, динаміку розвитку і місце у творчості окремого письменника або письменників певної епохи, роль літератури у формуванні концептосфери національної лінгвокультурної спільноти. Аналіз концептуального простору тексту обов'язково передбачає заглиблення в ідейно-художній зміст твору, вивчення індивідуально-авторської концепції літературного твору.

Водночас пошук нових методів аналізу тексту повинен узгоджуватись з пріоритетними завданнями лінгводидактики вищої школи, а саме забезпечувати формування всіх складових професійної компетенції майбутнього вчителя-словесника, з-поміж яких окреме місце посідає культурознавча (етнокультурознавча) компетенція. У зв'язку з цим слушними є спостереження Л.В. Поповської щодо вивчення студентами концептуального смислу художнього твору: «Найціннішою є інформація, яка здобувається самостійно, шляхом умовиводів, з використанням (...) аналізу (...). Це означає, що цінність інформації прямо пропорційна кількості зусиль розуму, які були витрачені на її отримання. Якщо мисленнєві операції передують усвідомленню смислу, то смисл – таємничий смисл, отриманий у результаті їх здійснення, дорогий, близький, справляє найсильніше враження» [7, с. 170-171]. Відповідно опрацювання змістовно-концептуальної інформації, порівняно із змістовно-фактуальною та змістовно-підтекстовою інформацією (за І.Р. Гальперінім) набуває особливого значення. Змістовно-концептуальна інформація – це інформація естетико-художнього характеру. Як наголошує І.Р. Гальперін, її не слід ототожнювати з поняттям «ідея твору», тому що, крім задуму автора, вона включає його змістову інтерпретацію і вимагає творчого переосмислення того, про що розповідає автор у творі [2]. «Концептуальна інформація семантично виводиться з усього тексту як структурно-смислового і комунікативного цілого, тому, – підкреслюють Л.Г. Бабенко і Ю.В. Казарін, – спрямований на її виявлення спеціалізований лінгвістичний аналіз може бути обмежений частковими завданнями – виявленням та інтерпретацією базових концептів (або концепту) того чи іншого літературного твору» [1, с. 56], що й визначає сутність методики концептуального аналізу тексту.

Оскільки художня література відіграє важливу роль у формуванні концептів національної мови, то використання повного або часткового концептуального аналізу художнього тексту в практиці викладання мовознавчих курсів на філологічних факультетах, забезпечить реалізацію лінгвокультурологічного принципу – «навчання української мови в контексті української культури» [6, с. 6] – а отже, формування у студентів національно-мовної картини світу. Прийоми концептуального аналізу покладено в основу лінгвокультурологічних завдань, мета яких полягає у побудові відсутніх фрагментів національно-мовної картини світу студента як національно-мовної особистості, в осмисленні, а головне переживанні студентом національно-духовних цінностей, закладених у лінгвокультурний концепт.

З метою реалізації лінгводидактичного потенціалу когнітивно-концептуального підходу до аналізу тексту необхідно визначити методику

і техніку його проведення. Однак у лінгвоконцептології та лінгвістиці тексту, які формують теоретичне підґрунтя досліджуваної проблеми, модель концептуального аналізу цілого тексту до кінця не розроблена. Як будь-який метод концептуальний аналіз є «сукупністю процедур, деякі з них мають статус окремих методик і навіть методів» [8, с. 420]. Так, аналіз навчальних посібників російських і вітчизняних учених-методистів з лінгвістичного аналізу художнього тексту для студентів філологічних спеціальностей дозволив виокремити основні прийоми концептуального аналізу тексту. Кожен прийом проілюструємо системою лінгвокультурологічних завдань, які можуть бути використані в межах основних мовознавчих дисциплін, що читаються на філологічних факультетах ВЗО.

Зокрема, спираючись на понятійно-категоріальний апарат когнітивної лінгвістики, Л.Г. Бабенко і Ю.В. Казарін пропонують схему концептуального аналізу художнього тексту, згідно з якою вивчення концептуального простору твору передбачає визначення набору ключових слів тексту і базового концепту та опис концептосфери базового концепту. Під час проведення аналізу набір ключових слів тексту визначають шляхом застосування елементів асоціативного експерименту або ж у процесі прочитання тексту і виділення слів-лейтмотивів, повторюваних і частотних слів кожної мікротеми. З-поміж виокремлених слів знаходять ключове слово тексту, яке і становить базовий концепт (їх у творі може бути декілька), утворюючи ядро твору, а всі інші слова тематично групують навколо нього. Опис концептосфери художнього твору передбачає характеристику атрибутів, асоціацій, уявлень, пов'язаних з виділеними концептами, на підставі чого виявляють імпліцитно виражені особистісні смисли, будують тематичні лінії та описують семантичні зв'язки [1]. Наведемо приклад лінгвокультурологічного завдання.

Вправа 1. Прочитайте уривки з повісті М. Коцюбинського «*Fata morgana*» («Ідуть дощі...» (1 ч.), «Думи про землю будили Маланку по ночах ...» (2 ч.)) і виконайте завдання:

1. Виділіть ключові слова, пов'язані з базовим концептом, що виступає у протиставленні «*надія – безнадія*».

2. Визначте означення (атрибути), які експліцитно чи імпліцитно характеризують «*надію – безнадію*».

3. Проінтерпретуйте в уривку образ дороги, що є символом вічної надії. Зверніть увагу на асоціативно пов'язане із ним дієслово «іти», яке зустрічається в уривку 7 разів.

4. Як концепт «*надія*» пов'язаний із семантичним розгортанням основної теми твору? із назвою твору?

Російська дослідниця Л.В. Поповська в межах когнітивно-концептуального аналізу художнього тексту рекомендує вивчення когнітивних і мовних знаків як виразників змістовно-концептуальної інформації (мовних символів, пейзажних описів, особистісних номінацій, художніх деталей) [7]. Як приклад, розглянемо такі лінгвокультурологічні завдання.

Вправа 2. Зверніть увагу на пейзажні описи в оповіданні Гр. Тютюнника «Холодна м'ята».

Доповніть словесну модель лінгвоконцепту «*м'ята*» запаховими, зоровими та звуковими образами на основі аналізу концептуального простору художнього твору.

Окреслюючи теоретико-практичні засади лінгвоаналізу прозового тексту, М.П. Крупа спирається на такі лінгвістичні поняття в описі семантичного простору твору, як тематичне поле (ланцюжки) і тематична сітка, в основу яких покладено ключові слова – виразники основного смислу твору, підтексту [4]. Відповідно схема аналізу семантичного (концептуального) простору тексту може включати такі кроки:

- визначити тему твору;
- виділити мікротеми і ключові слова;
- побудувати тематичні ланцюжки, встановити зв'язки між ними;
- охарактеризувати підтекстову інформацію.

Наприклад *вправа 3.* Прочитайте вірш І. Драча «Тополі, тополі». Охарактеризуйте семантичний простір твору на основі виділених тематичних ланцюжків (*тополя – бабуся, матір, кохана, жіноцтво – жіноча доля*) та асоціативно-семантичні зв'язки між ними. Визначте тему і головну думку твору. Виділіть національно-культурні та індивідуально-авторські компоненти лінгвоконцепту «*тополя*».

Поряд із цим, у полі зору концептуального аналізу тексту знаходяться такі компоненти художнього твору, як семантика заголовка, пресупозиції, пов'язані з епіграфом, зовнішній контекст творення тексту. Останній елемент визначає один з провідних принципів концептуального аналізу тексту – екстралінгвістичний, тобто «аналіз проводиться з позиції знань інтерпретатора про письменника – автора тексту, про денотат і, відповідно, інвенції тексту, пресупозиції тексту, причини вибору автором тої чи іншої композиції тексту і т.д., іншими словами, про все те, що становить дискурс тексту, створений вербалізованими і невербалізованими його складовими» [7, с. 14]. Отже, концептуальний аналіз тексту можна доповнити таким пунктом: простежити, який вид контексту (ситуативний, соціальний, етнографічний, соціокультурний, психологічний) впливає на формування концептуального простору художнього твору. За визначенням В.А. Маслової, концепт (у тому числі текстовий концепт) становить складну структуру, яка включає, окрім понятійної основи, загальнолюдські, національно-культурні, соціальні, групові та індивідуально-особистісні компоненти, інтерпретація яких пов'язана з активізацією тих чи інших видів контексту та поєднується із застосуванням етимологічного аналізу, вивченням історичних, культурологічних, етнографічних фактів, лексикографічною роботою. Наведемо приклад лінгвокультурологічного завдання.

Вправа 4. Побудуйте синонімічний ряд до слова «*надія*». Визначте місце *мрії* у структурі лінгвоконцепту «*надія*», звернувшись до поетичних творів Лесі Українки («*Надія*», «*Contra spem spero*», «*Мріє, не зрадь*», «*Стояла я і слухала весну*», «*Знов весна і знов надії*»). Які види екстралінгвістичного концепту вплинули на формування концептуального простору поетичних творів?

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищесказане, акцентуємо увагу на таких основних

положеннях: 1) у лінгводидактиці вищої школи концептуальний аналіз художнього тексту забезпечує лінгвокультурологічний (опанування національно-культурними і духовними цінностями рідного народу на підставі вивчення мови художнього твору, індивідуально-авторської картини світу письменника тощо) і когнітивний (робота з художнім текстом є основою пізнання і формування національно-мовної картини світу студентів) підходи до навчання української мови та формування культурознавчої компетенції студентів філологічних факультетів; 2) визначення методологічних засад концептуального аналізу тексту (принципів, способів, методів і прийомів

його проведення) спирається на теоретичні положення когнітивної лінгвістики і лінгвістики тексту; 3) найбільш повно потенціал лінгвоконцептологічного моделювання і побудованих на його основі лінгвокультурологічних завдань розкривається у процесі читання таких курсів, як «Лінгвістичний аналіз тексту», «Дискурсивний аналіз тексту», «Лінгвокультурологія», «Когнітивна лінгвістика», які найчастіше становлять вибірково частину навчального плану.

Перспективи подальших досліджень спрямовані на вивчення практичних шляхів впровадження когнітивно-концептуальної методики в процес навчання української мови у вищій школі.

Список літератури:

1. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ текста. Теория и практика: Учебник; Практикум / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 496 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: КомКнига, 2006. – 144 с.
3. Ковалик І.І. Методика лінгвістичного аналізу тексту: Навч. посіб. / І.І. Ковалик, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1984. – 120 с.
4. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Марія Крупа. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
5. Кубрякова Е.С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова память / Е.С. Кубрякова // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 85-91.
6. Пентилюк М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентилюк, А. Нікітіна, О. Горошкіна // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 5-9.
7. Поповская Л.В. Лингвистический анализ художественного текста в вузе: Учеб. пособ. / Л.В. Поповская. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 512 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

Кучерявая О.А.

Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТА НА ЗАНЯТТЯХ СО СТУДЕНТАМИ ФІЛОЛОГІЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Аннотация

В статье представлены методические аспекты концептуального анализа текста, раскрыта его роль в профессиональной подготовке студентов филологических факультетов. Особое внимание обращено на приемы концептуального анализа художественного текста, на основе которых рассмотрены приемы лингвокультурологических заданий, используемых на занятиях таких учебных дисциплин, как «Лингвистический анализ текста», «Дискурсивный анализ текста», «Лингвокультурология».

Ключевые слова: концептуальный анализ текста, студенты филологических факультетов, приемы концептуального анализа текста, лингвокультурологические задания.

Kucheruava O.A.

South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky

CONCEPT TEXT ANALYSIS IS ON THE LESSONS WITH PHILOLOGICAL FACULTY STUDENTS

Summary

The article offers linguistic-methodical bases of concept text analysis. The author presents the possibility of using concept text analysis in teaching practice. The major attention is paid to the methods of concept text analysis. It is directed to the formation of communicative and cultural competencies. The methods of concept analysis are illustrated with the lingual and cultural tasks.

Keywords: concept text analysis, philological faculty students, methods of concept text analysis, lingual and cultural tasks.